

Мирјана Р. Обрадовић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет (докторанд)

НОВИНСКЕ ЧИТУЉЕ КАО ЕТНОЛИНГВИСТИЧКЕ ЧИЊЕНИЦЕ (НА КОРПУСУ ЧИТУЉА ОБЈАВЉЕНИХ У КРАГУЈЕВАЧКИМ ШТАМПЕНИМ МЕДИЈИМА)

У раду² се испитују новинске читуље као облици манифестовања традиционалне културе у урбаној средини. Истраживање се спроводи на плану читуља објављених у штампаним медијима у граду Крагујевцу. Усвајајући перспективу етнолингвистике, аутор настоји описати ритуалну улогу посмртног огласа. Анализа је показала да новинске читуље имају супституентну улогу у посмртном ритуалу, односно да традиција жаљења опстаје у урбаној средини тако што се фолклорни жанр (тужбалица) замењује новинским огласом (читуљом).

Кључне речи: новинска читуља, етнолингвистика, урбана етнолингвистика, смрт, фолклорни жанр, народна тужбалица, обред

1. УВОД

У поглављу „Урбанизација и гробља“ књиге *Антропологија смрти* Луј Венсан Тома присећа се да је на једном париском зиду у мају 1968. године писало: „Ми не желимо друштво у коме се опасност од смрти и од глади замењује извесношћу умирања од досаде“ (Тома 1980: 149). Аутор ће још запазити да „никада (као у XX веку – М. О.) мртви нису били на сметњи урбанистима. [...] Хоће ли морати да се одреде за гробља облакодере као у Рио де Жанеиру?“ (Тома 1980: 145–146).

Важна одлика језичких заједница од почетка XX века јесте урбанизација. Премда новији у словенским, но у другим европским срединама, градови постају баштеници културе и предмет лингвистичких истраживања. Лингвистичке дисциплине различитих усмерења испитују видове манифестовања језика у граду. Премда је етнолингвистика примарно била везана за истраживање руралних области, управо је процес урбанизације условио заснивање урбане етнолингвистике. Према речима Предрага Пипера:

1 mira.obradovic14@gmail.com

2 Рад представља прерађену верзију дела мастер рада *Језик читуља и некролоја у крагујевачким штампаним медијима*, који је урађен под менторством проф. др Радивоја Младеновића и одбрањен на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 2015. године.

Ако се као предмет етнолингвистике доследно виде етнокултурне особености употребе неког језика било на селу било у граду [...] онда је не само умесно него и неизбежно схватање етнолингвистике у којем има места и за урбану етнолингвистику, са циљевима, задацима, методама конкретним предметом који се донекле разликује од етнолингвистике у уобичајеном ужем смислу тог термина (Пипер 2008: 314).

Градови представљају сабиралиште најразноврснијих утицаја, те није нова тврдња да руралне области боље чувају етнолингвистичке и дијалектолошке особености. Међутим, „процес урбанизовања етнолингвистичких појава, нпр. мењања, мешања, па и нестајања различитих говорних жанрова донетих са села, фазе, степени и облици, у којима се тај процес одвија, представља важну чињеницу друштвене стварности и стога је вредан пажње и проучавања“ (Исто).

Уколико је процес урбанизације (узимајући у обзир економске, индустријске, културне и друге факторе) условио измештај сеоског становништва у градове, утолико је развој медијских средстава омогућио стални уплив урбаног у рурално, али могућ је и обрнути процес.

1.1 ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА, ЦИЉ И МЕТОДЕ

У овом раду разматрамо језик посмртних огласа тј. новинских читуља. Посмртне огласе прихватимо као плаћене огласе у новинском листу, објављене на страници која је обично одређена за све огласе насловом „Мали огласи“. Наше занимање тиче се текста који је објављен унутар црног оквира и тематски је усмерен на феномен смрти. Циљ је испитати могућност да се новинска читуља посматра као фолклорно кодиран текст. С тим у вези, уважавамо разлику између етнолингвистике³ и урбане етнолингвистике коју је назначио Предраг Пипер (в. Пипер 2008: 314).

За потребе овога рада аутор је прегледао све посмртне огласе који су објављени у крагујевачкој штампи узимајући у обзир 1970, 1980, 1990, 2000. и 2010. годину.

3 Етнолингвистика у Србији најснажније утицаје прима из Москве (в. нпр. Толстој 1995; Толстој 2002 и друге радове Н. И. Толстоја и С. М. Толстој и њихових сарадника) и из Лублина (в. нпр. Бартмињски 2011 и друге радове Ј. Бартмињског и његових сарадника). Значајно је поменути бар неке од представника етнолингвистике у Србији, а то су уједно и они који су својим ангажовањем на међународним научним пројектима и превођењем најзначајнијих радова приближили идеје московске и лублинске етнолингвистике српској јавности: Александар Лома, Биљана Сикимић, Љубинко Раденковић, Дејан Ајдацић, Марија Илић и други. Посебно важан поглед на етнолингвистику у Србији са прегледом релевантних радова даје Биљана Сикимић (Сикимић 2007). Биљана Сикимић понудила је научној јавности прегршт радова о теренским истраживањима и на материјалу који је сакупљен на терену. Уз радове засноване на теренским истраживањима Биљана Сикимић понудила је и радове засноване на истраживању књижевнoуметничког текста и с тим у вези значајно проширила схватање етнолингвистике (в. нпр. Сикимић 1997). Мора се признати да је број и значај етнолингвистичких радова много већи него што смо ми у прилици да овде наведемо. Сумарно се може запазити да највећи број радова јесте резултат теренског истраживања и анализе аудио-снимака (о новим пунктовима за етнолингвистичка теренска истраживања, као и о поступку дигитализације и другим аспектима чувања и коришћења сакупљеног материјала писала је Биљана Сикимић у више радова, в. нпр. Сикимић 2005, Сикимић 2006, Сикимић 2012 и др.).

После Другог светског рата посмртни огласи⁴ у крагујевачкој штампи јављају се 1970. године. До 1990. године, запажамо мали број објављених посмртних огласа, те и нема посебне стране за објављивање читуља – јављају се напоредо са другим приватним и пословним огласима. Од 1990. године објављује се велики број читуља и уредништво недељника предвиђа засебну страну за објављивање таквих огласа. Две хиљадите и две хиљаде десете године објављен је велики број посмртних огласа. Огласи су различите величине и запремају различите позиције на новинској страни, те у сваком броју крагујевачког недељника наилазимо на најмање четири стране посвећене таквим огласима.

Позната је особина новинских читуља да настају угледањем на текст другог посмртног огласа. С тим у вези, проценили смо да за наш рад није важно утврдити тачан број објављених посмртних огласа. Будући да разматрамо текстове који су јавно доступни, нећемо спроводити анонимизацију.

Основне методе којима се користимо јесу корпусна, дескриптивна, компаративна и аналитичко-синтетичка.

2. ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА НОВИНСКИХ ЧИТУЉА

Читуље објављене на српском, српскохрватском и хрватском језичком подручју анализирани су са више становишта у последњим деценијама XX века, а предузимају се научна истраживања и почетком XXI века.

Дуња Рихтман Аугуштин (Рихтман Аугуштин 1978) анализирала је читуље са етнологског и фолклористичког становишта. Занимљиво је да ауторка у уводу исказује несигурност у вези са релевантношћу научног испитивања читуља, међутим, након спроведене анализе и донесених закључака Рихтман Аугуштин казује да читуље јесу релевантне, та да показују разноликост људске природе, премда се делом служе стереотипима на које утичу и огласне агенције.

У књизи *Дивља књижевност* Иван Чоловић (Чоловић 1985) сабрао је промишљања о новим видовима књижевног стварања и то управо о оним текстовима којима се одриче да су књижевни. То су текстови који се разматрају са социолошког, социolingвистичког и етнологистичког становишта, не закупајући пажњу књижевне критике и књижевне теорије. Феномен смрти, односно видови текстуализације смрти разматрају се у два поглавља књиге: „Нови епитафи“ и „Новинске тужбалице“.

4 Будући да анализу спроводимо на читуљама објављеним у недељним новинама, занемарљив је број посмртних огласа који садрже информације о сахрани, те можемо казати да читуље које анализирамо припадају категорији *помени* и *сећања*. У вези са класификацијом читуља са становишта функције (в. нпр. Савић 1998).

Ренарда Лебда разматра читуље објављене у београдској *Полиџици* и краковском *Tygodnik Powszechny* 1995. и 1996. Године и настоји утврдити видове концептуализације вредности у тексту читуље на пољском и на српском језику. Лебда запажа, да уз велику сличност у симболичкој комуникацији између живих и мртвих у два језичким заједницама, постоје и разлике које „имају културну и религијску подлогу“ (Лебда 1998: 145).

Нада Иванетић (Иванетић 1996) разматрала је читуље објављене у листовима који се штампају на стандардном језику и оне штампане на дијалекту. Ауторка је показала да дијалекат није функционално развијен у довољној мери да би могао испуњавати сваку комуникациону улогу, те се посеже за изражајним средствима стандардног језика. Међутим, разлике се оспољавају на плану лексике, метафорике, експлицирања емоција и слично.

Свенка Савић (Савић 1998) истраживала је читуље објављене у београдској *Полиџици* у фебруару 1997. Примењујући дискурс анализу, Свенка Савић настоји указати на „друштвене и културне факторе у начину обликовања текста читуље“ (Савић 1998: 142).

У литератури (в. Чоловић 1985: 96) постоји тврдња да су се читуље у српској штампи појавиле по угледу на немачке. Повезаност, али и разлике између читуља објављених у српским и немачким медијима Јелена Костић разматрала је у магистарском раду *Умрлице у немачкој и српској штампи* (Костић 2002). Посебну мотивацију за разматрање ове теме ауторка види у проблему превођења текста с једног језика на други будући да се тада неизоставно морају узимати у обзир обрасци текстуализације који важе у различитим културама.

Зорица Љубоја (Љубоја 2006) испитивала је посмртне огласе са становишта историје као науке. Рад је драгоцен за разумевање генезе посмртних огласа, али и уопште културних модела за оглашавање које је у вези са феноменом смрти.

Стефан Тодоровић (Тодоровић 2014) настојао је извршити културолошко декодирање жанра новинских читуља, те испитати одражавају ли читуље антрополошку свест о смрти и јесу ли слика идентитета.

Скромни преглед радова о читуљама у европским, словенским и балканословенским срединама који смо овде понудили открива како фреквентност таквих огласа у појединим језичким заједницама тако и лингвокултуролошке аспекте обликовања текста огласа. Контрастивна истраживања дају податке за скицирање стања традиционалне културе, те се може казати да се у пољској и немачкој штампи објављује мали број читуља и да читуљама припада примарно асеративна функција (в. Лебда 1998, Костић 2002), док истраживања читуља у српским и хрватским гласилима показују да се објављује велики број читуља и да доминира експресивна функција (в. Чоловић 1985, Рихтман Аугуштин 1978, Иванетић 1996, Савић 1998, Костић 2002, Тодоровић 2014).

2.1 ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА НОВИНСКИХ ЧИТУЉА

Уколико као предмет истраживања определи новинске читуље, истраживач се може суочити са прекршајем извесних налога емпатије⁵. Умесним се чини да могућност истраживања новинских читуља сагледамо спрам запажања Предрага Пипера у вези са непосредним бележењем последњих речи самртника:

Оно што су имали да кажу на самом исходу живота, било би свакако драгоценост за оне који после њих остају, али прибирање таквих исказа из примарних извора било би не само врло суморан, готово нехуман задатак [...] него и задатак чија би се сврха лако могла деформисати пред теретом превелике количине чињеница (Пипер 2009: 88).

Природна је несигурност истраживача у вези са правом да подвргне анализи оно што није уметничка фикција⁶ о смрти него јесте сведочење о доживљеној тузи.

Будући да Иван Чоловић одређује текст читуље као тривијалан (в. Чоловић 1985: 126–137), требало би размотрити критеријум за заснивање таквог одређења. Уколико је наше тумачење Чоловићевог рада ваљано, онда тривијалност може стајати као маркер распознавања лепе књижевности и „дивље књижевности“, а сам текст треба проучавати⁷ као „елемент комуникационе ситуације“ (Лебда 1998: 141).

Опроштај од умрлог захтева прикладне речи. У корпусу налазимо примере у којима читамо важност коју има комеморативни говор: *Хвала грутарици Раги Божовић која се својим шойлим говором у име Конференције жена Борча ојросила од наше Вуке* (С, 25. септембар 1980).

Текст читуље најчешће је компилаторски, устаљен и препознатљив. Уколико сваки ритуални предмет и свака вербална формула има своју улогу у посмртним обредима, може се очекивати и сталност текстуалних формула писаног дискурса у посмртном ритуалу⁸.

Савет, захтев, присећање, иронијски однос према смрти (допуштено самртнику), обавезност на сећање (самозахтев ожалошћених) јесу положени у поруку која треба да буде последња. Стога последња реч, била изговорена или медијски одашиљена, никада није произвољна. У оба случаја извесно је неповерење у прикладност одабраних речи.

5 О емоционалној опасности по истраживача на терену (в. Сикимић 2008: 86–91).

6 О читуљама као подручју „дивље књижевности“ опширније у: (Чоловић 1985).

7 Уп. став да „не мање пажње, ако не и више од других, због своје неповољности, заслужује говорна ситуација самртног часа“ (Пипер 2009: 73).

8 Уп. став Н. И. Толстоја о народној полуфразеологији коју види као „особен, постојан и клиширан вид текста, којим се изражавају добре жеље, проклетства, ритуалне констатације и својеврсни императивни подстицаји“ (Толстој 1995: 59). Види и запажање у вези са тенденцијом обредног језика „ка понављању једног истог смисла, једног истог садржаја, на разне могуће начине“ (Исто: 124).

3. О НЕКИМ ЕТНОКУЛТУРНИМ ВРЕДНОСТИМА У НОВИНСКИМ ЧИТУЉАМА

У речнику који представља традиционалну културу Словена под одредницом СМРТ наводи се: „Свршетак, тренутак растанка душе и тела тражи, по народним представама, посебно обредно понашање, без кога је души одлазак на онај свет отежан или онемогућен и она је тада осуђена на вечно лутање.“ (СМЕР 2001: 499).

Урбана средина уписује свој лик у етнички субјективитет. Многобројне интеракције у срединама обележеним урбанизацијом, условљавају измене па и изостанак појединих видова манифестације традиционалне културе.

Преобликовање говорног жанра у новински оглас сигурно собом носи значајне поставке о етнокултурним вредностима једне етничке заједнице. Вербални и акциони облици народне културе у новинским читуљама сведоче о изменама претходног (руралног) субјективитета. Међутим, измена у овом случају подржава опстанак фолклорног жанра у урбаној средини и то у условима у којима тужбалице „као врло старе обредне песме чије је порекло у вези са култом мртвих, представљају још жив елемент српске усмене културе, мада нетипичан за градску средину, а у повлачењу и тамо где се још одржава“ (Пипер 2008: 316). Новинске читуље, дакле, сведоче о акционој компоненти ритуала на гробу (кроз фреквентне глаголе: *иосеишии*, *обићи*, *окуишии се*, *уиалиши свећу*, *иоложиши* цвеће, *залиши* сузама, *иољубиши* споменик, *иоклониши се* сенима и слично; обично уз временско фиксирање обреда према датуму смрти или према народном календару: *иомени*, *задушнице*, *Божих* и други) и вербалном елементу који је готово подударан регистру топоса народне тужбалице.

3.1. ПРЕДАК И ПОКОЈНИК

Посмртни ритуали, уз друге ритуале животног циклуса и народног календара негују снажан култ предака. Под одредницом ПРЕДКИ *Славянская мифология энциклопедический словарь* (СМЕС 2002) између осталог наводи:

Умершие родственники, определяемые в народной культуре как «праведные душички», «благословенные родители», «святые деды», «отцы-матери», «свои предки»; воспринимаются как духи-опекуны дома хозяйства и как высший авторитет для всей семьи и рода (СМЕС 2002: 299).

Разматрајући стару религију Срба, Веселин Чајкановић увиђа да „куд и камо највећи број жртава, случајних и периодичних намењен је прецима. Без претеривања се може рећи да се цела српска религија своди на култ предака“ (Чајкановић 1973: 259). Чајкановићев суд кат-

кад бива оцењен као пренаглашен (в. Јовановић 2007: 7), међутим оно што се не може одрећи јесте да је код Срба култ предака веома изражен.

Првобитни обред сахрањивања подразумевао је сахрањивање умрлих под кућним прагом, то сведочи о изразитој вези између света живих и умрлих, а такав однос сачувао се кроз различите видове забрана везаних за кућни праг које су опстале и након издвајања некропола као својеврсног „града мртвих“ (уп. СМЕР 2001: 441). Међутим, поставља се питање на који начин се диференцирају предак и покојник тј. нови мртавац, онај на кога је успомена још жива (в. Бандић 1980: 164).

Д. Бандић бележи да „са слабљењем сећања на личност умрлог његова душа губи индивидуалност. [...] Стога се душе давно умрлих најчешће не замишљају појединачно већ у јединственој агломерацији“ (Бандић 1980: 165). Уз велику опрезност у тумачењу Бандићевих навода, покушаћемо уочити процес дезиндивидуализације умрлих у једној породици на плану читуља.

Уобичајено је да се у посмртном цермонију говори: *Бої да прости* (наводи се име или сродничка релација са „новим мртавцем“) и *све мршве!*. Говорник се тако показује као поштовалац предака, а „нови мртавац“ уводи се у заједницу предака. Писани дискурс се и овом домену показује као изразито сложен. Нови мртавац јесте у фокусу новинских читуља, како оних у којима је обавештајна компонента изражена тако и оних које припадају категорији *сећања*. Међутим, није реткост да се у читуљи јавља својеврсни каталог умрлих у једној породици, а распон бележења смрти варира од неколико година до више деценија:

Дана 31. марта навршава се 20 година од када нас заувек најустии наша мила мајка, а 4. јуна навршиће се 31 година од смрти нашеї браїа(фоїографије) / Милинковић Руменка /Буда / Са љубављу и поштовањем чуваћемо усїомену на њихову доброту и њлемениїостї. / Син и браї Радмило, кћи и сестра Мица (С, 27. март 1980)

Узору 21. октобра 1980. године навршило се 49 година од дана који нам узе нашу бујну и расїевану младостї, нашеї њлемениїої и доброї сина, браїа и сїрица / (фоїографија) / Слободана Бобу С. Бојовића / ученика 1. разреда країујевачке їмназије / и 28 година од смрти моје вољене мајке / Маїдалене Ј. Бојовић / (нема фоїографије) / домаћице из Сїанова / Ожалошћени: їпородица Славка и Аце Бојовића из Країујевца (С, 30. октобар 1980)

Текстови читуља објављених за више умрлих сродника јесу изразито стереотипни, што може посведочити блеђење представе о удаљеним мртвима (уп. Бандић 1980: 104). Умесно је стога напоменути, да с обзиром на предмет нашег разматрања, удаљене мртве разумемо унеколико другачије него Душан Бандић: у Бандића је удаљавање темељно на сродничкој релацији (генерације једне породице или шире узев племенске заједнице), а у нас на временској релацији (прелазак покојника у претка по истеку годину дана од смрти).

3.2. ТЕМПОРАЛНИ АСПЕКТ НОВИНСКИХ ЧИТУЉА

Ради обављања одговарајућег ритуала на гробу умрлог, потребно је предузети низ припремних радњи. Једна од таквих радњи јесте обавештавање јавности о смрти члана заједнице.

У распореду објављивања читуља из категорије *џомени*⁹ запажамо принцип календарског фиксирања: седам дана од смрти, четрдесет дана од смрти, пола године, година. У том периоду излази се на гробље ради одавања поште умрлом, а неретко се приређују ритуалне гозбе на гробу покојника. Према народном веровању „на другом свету владају тешки услови (жеђ, глад, тама, хладноћа и слично), па се брига о покојнику сматрала једном од најпречих дужности његових сродника. Они настоје да му на неки начин дотуре све што му је потребно“ (Бандић 1980: 154). Такође, породица је обавезна да у року од годину дана умрлом подигне надгробни споменик:

Прошло је шест џужних месеци од када смо остали без нашег драгог џајше и сујрута, јединог сина, брајша ујака и шурака / (фотографија) / Јевџовић Милована Гаше / као и без сујрута, оца, свекра, геде и џасџа / (нема фотографије) / Јевџовић Светџолика / Тим џоводом у недељу 21. септембра у 11 часова даваћемо џарастџос и оџкриџи сџоменик на Варошком џробљу у Краџујевцу. Ожалошћена џородица (С, 8. септембар 1980)

[...]Годишњи џомен ће се одржати у субоџу 13. септембра у 11 часова када ћемо оџкриџи сџоменик и џоложити цвеће. Позивамо рођаке, џријатеље, колеге и комиџе да џисусџвују оџкривању сџоменика. [...] (11. септембар 1980)

Слободан Зечевић у поглављу „Везе и односи“ књиге *Кулџи џредака код Срба* указује на то да „по истеку уобичајеног циклуса, који је обично трајао годину дана, помоћ мртвима је престајала да буде редовна, а веза је настављана на дан општег годишњег празника свих мртвих, који се називао *затушницама*“ (Зечевић 2007: 73).

Читуље које најављују четрдесетодневни помен умрлом јесу најбројније у нашем корпусу. Важност четрдесетодневног помена запазио је Слободан Зечевић: „Несумњиво најважнији помен у циклусу приређиван је после четрдесет дана. [...] Пошто се тада душа испраћала са овога света, свечаност се називала *џодушје*, док су се остали помени називали трпезама или некако другачије“ (Зечевић 2007: 74). Поверење у то да ће душа четрдесетог дана напустити свет налазимо у изразу типа: *Наш анђео вознеће се кроз рајске каиџе* (НС, 27. јул 2000).

Једино за четрдесетодневни помен важи налог да се мора одржати уистину четрдесетог дана од смрти. Уважавање тога налога читамо на плану самих читуља – једино се четрдесетодневни помен одржава

9 Према познавању лексике посмртних обичаја у Шумадији аутора овога прилога у говору су најфреквентније лексеме *џрџеза* и *даћа*, међутим у новинским читуљама нисмо их забележили ниједном. У новинској читуљи ритуал на гробу означава се најчешће лексемом *џомен* уз временско одређење: четрдесетодневни, шестомесечни, полугодишњи, годишњи и слично (уп. Плотњикова 2009: 121).

и током радне недеље. Остали помени одржавају се суботом и, нешто ређе, недељом. Одржавање помена суботом и недељом, како запажа Дуња Рихтман Аугуштин у вези је управо са прилагођавањем традиције потребама модерног запосленог човека: „Примећује се да се помени и парастоси одржавају суботом и недељом када су људи слободни, не раде“ (Рихтман Аугуштин 1978: 129).

У вези са календарским фиксирањем годишњег помена запажамо да се редовно годишњи помен одржава раније но што уистину пада годишњица смрти:

Нашем вољеном / (фотографија) / Бранку Бараћу Саши / старијем воднику ВЈ / 21.04. 1972–12.02.1999. / Даваћемо годишњи помен дана 5. фебруара 2000. године у 11.30 на гробљу у Малим Пчелицама [...] (НС, 13. јануар 2000)

Претпостављамо да је то зато што се на годишњицу смрти такође излази на гробље, али тада излазе само најближи чланови породице. С тим у вези, аутор овога рада запазио је да у говорном дискурсу функционишу терминологизми *склајање данова* и *давање данова*.

3.3 НОВИНСКЕ ЧИТУЉЕ И НАРОДНЕ ТУЖБАЛИЦЕ

Посмртни обреди подразумевају фиксирање времена, места и учесника¹⁰. Измене појединих елемената обреда водиле би ка ономе што Н. И. Толстој одређује као „имитација или играње обреда“¹¹ (Толстој 1995: 128). С тим у вези прихватамо став Д. Буркхарта да је тужбалица „ритуална пјесма која је створена од одређене особе или групе особа за случај смрти члана друштва и пјева се за одређена времена и одређене реципијенте“ (Буркхарт 1990: 85).

Оплакивање покојника има важну функцију у посмртном ритуалу: „У прошлости је за руског човека, као и за православног Србина, било исто тако недопустиво да се покојник остави неоплакан као и да се не преда земљи. По народном схватању, и Шибарша и хајдук мирније савести одрубe своје ујаку (или другом хајдуку) главу, него да оставе његово тело без обавезног оплакивања“ (Толстој 1995: 320).

У многобројним варијантама народних тужбалица препознаје се обредни код:

Стално варирање текста тужбалице значи да за разлику од других врста усмене књижевности у којима текст улази у традицију, овде већ сама традиција условљава стварање или репродуковање текста, [...] одређујући карактер и правила тужења, особености обредне стилистике и постојећи фонд вербалних стереотипа и формула (Микитенко 2001).

10 О репликама погребног обреда који се означавају као *сахрана* и тако на лексичком нивоу одржавају везу са ритуалом сахрањивања (в. Толстој 1995: 155–160)

11 Н. И. Толстој истиче да посебно скупину чине она обредна играња у којима учествују деца: „А. А. Климчук ми је причала да је, као девојчица, научила нарицање за покојником и обављала га у неодговарајуће време, вежбе ради“ (наведено према фусноти у: Толстој 1995: 129).

На овом месту, запазићемо типове подударности фолклорног жанра (тужбалице) и поруке у новинској читуљи. Уважавајући становиште Дагмара Буркхарта (в. Буркхарт 1990) о семантички значајним елементима структуре и композиције народне тужбалице, покушаћемо назначити заједничке и разликовне елементе народних тужбалица и новинских читуља. Предмет анализе јесте порука читуље написана у другом лицу. Будући да читуље као и народне тужбалице познају многобројне варијанте, предмет нашег разматрања јесу опште особине тужбалица и читуља, јер настојимо показати оно што је модел повезивања двају жанрова, а не само појединих текстова.

Константне особине текста тужбалица	Новинска читуља
Обраћање мртвومه	Често
Тематизовања туге, бола и самоће особе која жали и породице	Често
Приказивања детаља из живота мртвог и обавештење о смртним околностима	Ретко
Благосиљање мртвог и његових добрих особина, при чему се у тзв. повијесним тужбалицама хвале јуначка дјела и поступци, који се оријентирају према херојској вриједности	Често
Захтјев од мртвог да се врати и да дође у породични контекст у посјету	Веома ретко
Молба мртвومه да поздрави оне, који су раније умрли, и да пренесе вијести	Веома ретко
Проклињање убице и позив на освету, ако је покојник умро насилном смрћу	Веома ретко

Занимљиво је да све особине које је Д. Буркхарт (Буркхарт 1990: 90) запазио на плану фолклорног жанра бивају препознате и на плану новинских читуља. Разлике се показују у вези са стабилношћу особина у двама жанровима.

Вербални код савремених погребних обреда из фолклорног жанра доследно преузима особине као што су: „обраћање мртвومه“ и „тематизовањ[е] туге, бола и самоће особе која жали и породице“. У домену који се тиче „приказивања детаља из живота мртвог и обавештење о смртним околностима“ запажа се усложњавање у погледу успостављања релација између вербалног кода традиционалног обреда и новинског огласа. Јавности се настоји дати информација о умрлом и у том погледу запажамо приближавање синтаксичком обрасцу који функционише као општи за све новинске огласе (в. Васић 1995: 33–51). Још једна поставка из Буркхартове анализе „благосиљање мртвог и његових добрих особина, при чему се у тзв. повијесним тужбалицама хвале јуначка дјела и поступци, који се оријентирају према херојској вриједности“ бива доследно спроведена у новинској читуљи.

12 Све особине народних тужбалица наводимо према Буркхарт 1990: 90. Дајемо општа запажања, претпостављајући да би покушај прецизније статистичке обраде, услед показане варијантности текста новинских читуља, био несврисходан.

Позивање мртваца није категорично у тужбалицама. У балканским тужбалицама запозивом умрлом да се врати „следи сентенца да је повратак немогућ (мада је то обредом имитирано)“ (Микитенко 2001). Етнографска грађа показује да се позив мртвацу да се врати ретко упућује (в. Бандић 1980: 139). У новинским читуљама јавља се поверење у поновни сусрет, али у оностраности (сан / смрт):

Постоји нешто теже од смрти, а то је живети без тебе. Болна је помисао да никад више нећеш доћи, једино у сновима (НС, 24. фебруар 2000).

Вечно ћемо живети са болом и тугом у нашим срцима што нећеш бити са нама у овом животи, али жељно ишчекујемо сусрет у Рају (НС, 6. јануар 2000).

Нешто шире схваћену поруку умрлом да поздрави односно да утиче на раније умрлог срећемо у нашем корпусу: *чувај шашу јер је отишао са две велике ране на срцу* (НС, 20. јануар 2000).

Проклињање убице јесте својственије говорном жанру који је афективнији, међутим и у писаном дискурсу наилазимо на потребу да се маркирају случајеви изненадне и насилне смрти: *прошле су две тежне године од када изгуби свој млади животи туђом кривицом* (НС, 6. јануар 2000) или: *да ли си отишао тамо где те је убица послао?* (НС, 30. март 2000).

Премда нисмо очекивали, ипак налазимо проклињање убице: [...] *Ко те сине у смрти отерао, све му црно пред очим било, није никој свој не имао* (НС, 30. новембар 2000).

Тужбалице које су говориле мајке¹³ разликовале су се изразито од других тужбалица. Према речима Слободана Зечевића: „Другачије су мајке или сестра жалиле сина или брата јединца, а другачије уколико их је било више [...] у првом случају жалост је могла трајати доживотно“ (Зечевић 2007: 66). У корпусу често срећемо случајеве осамостаљивања мајчинске тужбалице:

Рапо, желела сам да те из војске дочекам раширених руку, отвореној срца и душе, са сјајем у очима и осмехом на уснама. Али рај... рај... рај... Раширене руке остале су празне, срце и душа скамењени. Очи у сузама, на уснама јавк, нема те, мој једини сине. Узалуд, смрт је раширила руке ја ми те узела, сине. Дани пролазе, а тебе, сине нема. У мајчином срцу остала усломена болна, исечена рана. Твоја мама (НС, 18. мај 2000)

Пшшицо моја, сломили ти крила, соколе мој, све си био до 4. децембра 1999. Тада су те душмани у смрти отерали. Ко те сине у смрти отерао, све му црно пред очима било, није никој свој не имао (НС, 30. новембар 2000).

Мајка је најчешћи пошљалац посмртног огласа. У потпису посмртног огласа неретко је наведено више имена и сродничких релација, али читава порука може бити обликована као да је потписује само мајка:

13 У студијама које су положене у недавно објављени зборник *О вредностима у српском језику* (в. Ајдачић 2015) као канонске вредности, приметиле Жежи Бартмињски, издвојене су „мајка, дом и са горњих нивоа на 'лествици' слобода и част (Предговор у: Ајдачић 2015: 7–8).

У понедељак 26. јула навршава се дванаести година од погибије на Косову, сина јединца, војника, када ћемо се на гробљу Бозман још једном поклониши његовим сенима / (фотографија) / Иван Димиријевић / Драги мој сине, дванаести година прође, а твоја младост у шамници заробљена. Рањено мајчино срце не прихвати да нема њене узданице, поноса и највеће среће. Одвеоше те од мајке твоје која те је са љубављу однећувала, да у црним ноћима леже са нагом да ћеш јој бар у сан доћи. Али тебе нема сине мој најмилији. Пренем се из сна са нагом да ћеш однекуд доћи, али тебе нема... најдражи сине мој. / Неушешна мајка Цана, сестра Славица, сестрићи Саша и Стефан (С, 22. јул 2010).

С обзиром на то да смо начинили десетогодишње пресеке у избору огласа за анализу, можемо приметити да се за поједине умрле читуље објављују бар на сваких десет година. Мајка је и у овом случају најдоследнији пошиљалац. Умрли (погинули у рату) најчешће је син јединца, најбољи, најлепши, узданица, понос, највећа срећа и слично. Најзад, „мајка није прототипичан носилац туге зато што је она стално тужна у вези са својом децом, него због тога што је мајчинска туга јача од осталих типова туге“ (Драгићевић 2006: 322).

4. ЗАКЉУЧАК

Жанр новинских читуља показује се као изразито нехомоген, те предствља добру парадигму употребе (књижевног) језика у граду. У овом раду покушали смо представити неке етнокултурне аспекте посмртних огласа. Новинске читуље посматрали смо као значајан жанр за препознавање сложених и упоредивих модела комуникације у вези са посмртним обредима у урбаној средини.

Препознатљиви гестови културе у једној језичкој и етничкој заједници условили су да прагматички, синтаксички и текстовни параметри посмртног огласа буду преобликовани из текстовне форме извештавања о смрти у сложене поруке обликоване знацима поетског регистра. Стабилност топоса тужбаличке комуникације показује традицијску подлогу оваквих огласа, чврсто везану за семантичко подручје емпатије.

Најстабилнији елементи фолклорног жанра и новинских читуља подударни су и тичу се упућивања похвала умрлом према налогу *mortuis nihil nisi bonum*: указивањем на специфичне заслуге умрлог за заједницу и указивањем на угроженост заједнице услед нечије смрти. Објављивање новинске читуље вероватно треба да јемчи како умрли није био лишен старања ближњих, који после његове смрти испуњавају етнокултурни налог за јавним испољавањем туге. Све друго (позивање умрлог, поздрављање других мртваца и слично) део је специфичних сценарија говорног жанра, међутим није непознато ни новинским читуљама.

Извори

НС: *Независна светлост*, крагујевачке недељне новине

С: *Светлост*, крагујевачке недељне новине

Литература

Ајдачић 2015: Д. Ајдачић (уред.), *О вредностима у српском језику*, Београд: Алма.

Бандић 1980: Д. Бандић, *Табу у традиционалној култури Срба*, Београд: Београдски издавачки завод.

Бартмињски 2011: Јежи Бартмињски, *Језик, слика, свет: етнолингвистичке студије*, Београд: SlovoSlavia.

Буркхарт 1990: Д. Буркхарт, Текст – контекст – аспекти српскохрватске тужбалице, *Расковник*, 61/62, Београд: Народна књига, 85–102.

Васић 1995: V. Vasić, *Novinski reklamni oglas: studija iz kontekstualne lingvistike*, Novi Sad: Veternik LDI.

Драгићевић 2006: Р. Драгићевић, Концептуализација туге у српском језику, *Српски језик*, 1/2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 309–325.

Зечевић 2007: С. Зечевић, *Култи мртвих код Срба*, Београд: Службени гласник.

Иванетић 1996: N. Ivanetić, Osmrtnice na standardu i čakavskom dijalektu“, *Filumnesia*, 1/2, 237–255.

Јовановић 2007: Б. Јовановић, Од покојника до претка, предговору: С. Зечевић, *Култи мртвих код Срба*, Београд: Службени гласник, 7–11.

Костић 2002: Ј. Костић, *Умрлице у немачкој и српској шtamпи* (необјављен магистарски рад), Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Лебда 1998: Р. Лебда, Изражавање вредности у текстовима читуља (на српском и пољском материјалу), *Славистика*, 2, Београд: Славистичко друштво Србије.

Љубоја 2006: З. Љубоја, Умрлица некролог, помени и сећања као изворна грађа за проучавање прошлости, *Расински анали*, бр. 4, Крушевац: Историјски архив, 209–216.

Матицки 1979: М. Матицки, *Двори самојвори: тужбалице*, Београд: Просвета.

Микитенко 2001: О. Микитенко, Етно-поетске константе српских тужбалица у контексту универзалија европске традиције тужења. <http://rastko.srb/rastko-ukr/au/mikitenko_etpoet_tuzhb.html>. 31. 8. 2015.

Пипер 2008: П. Пипер, О урбаној етнолингвистици, у: П. Пипер, Љ. Раденковић (уред.), *Етнолингвистичка проучавања српској и грућих словенских језика: у часи академика Светлане Толстој*, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 311–323.

Пипер 2009: П. Пипер, *Говорник као смртник и самртник*, *Глас CDVIII*, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, књига 25, 2009, 71–90.

Плотњикова 2009: А. А. Плотникова, Материјали за етнолингвистичко истраживање балканословјанског ареала. <http://www.inslav.ru/images/stories/pdf/2009_Plotnikova.pdf>. 7. 7. 2016.

Рихтман Аугуштин 1978: D. Rihtman Auguštín, Novinske osmrtnice, *Narodna imjetnost*, 15, 116–173.

Савић 1998: С. Савић, Дискурсне особине читуља, у: *Зборник Машице српске за филологију и лингвистику*, 41/2, Нови Сад: Матица српска, 141–152.

Сикимић 1997: Б. Сикимић, Фолклорни елементи у књижевном делу Стевана Сремца, у: М. Стојановић (уред.), *Књижевно дело Стевана Сремца – ново чишање*, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета, 21–33.

Сикимић 2005: Б. Сикимић, Изазов теренског рада – етнолингвистика или антрополошка лингвистика?, у: Љ. Гавриловић (уред.), *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, Београд: Етнографски институт САНУ, 235–245.

Сикимић 2006: Б. Сикимић, Интердисциплинарни приступ у истраживању традиционалне духовне културе данас, у: Ж. Гвозденовић (уред.), *Неговање и заштитића нематеријалне баштине у Србији*, Београд: Музејско друштво Србије, 23–26.

Сикимић 2007: Б. Сикимић, Етнолингвистика у Србији: од реконструкције културе до теренских истраживања, *Свети речи*, 23/24, 37–42.

Сикимић 2008: Б. Сикимић, Етнолингвистички теренски рад: концептуализација ризика, у: З. Дивац (уред.), *Слике културе некад и сад*, Београд: Етнографски институт САНУ, 81–93.

Сикимић 2012: Б. Сикимић, Тимски теренски рад Балканолошког института САНУ: развој истраживачких циљева и метода, у: М. Ивановић-Баришић (уред.), *Теренска истраживања – поетика сусреша*, Београд: Етнографски институт САНУ, 167–198.

СМЕР 2001: С. Толстој, Љ. Раденковић, *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, Београд: Zepster book world.

СМЕС 2002: С. М. Толстоја и др., *Славјанска мифологија – енциклопедијски лексикон*. <http://www.inslav.ru/images/stories/pdf/2002_Slavjanskaja_mifologija.pdf>. 7. 7. 2016.

Тодоровић 2014: С. Тодоровић, Језичко идеолошка прича о мртвима: лингвокултуролошке карактеристике читања, у: Д. Бошковић (уред.), *Филологије vs. идеологије*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 79–90.

Толстој 1995: Н. И. Толстој, *Језик словенске културе*, Ниш: Просвета.

Толстој 2002: С. М. Толстој, Словенска етнолингвистика: проблеми и перспективе, *Глас*, књ. 19, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 27–36.

Тома 1980: L. V. Toma, *Antropologija smrti 2*, (s francuskog preveli Zoran Stojanović i Miodrag Radović), Београд: Prosveta.

Чажкановић 2014: В. Чажкановић, *Из српске религије, митологије, фолклора: изабране студије*, Београд: Еврођунти.

Чоловић 1985: И. Чоловић, *Дивља књижевност: етнолингвистичко проучавање иларитетрајуре*, Београд: Нолит.

Mirjana R. Obradović / OBITUARIES AS ETHNOLINGUISTIC FACTS (ON A CORPUS OF OBITUARIES PUBLISHED IN KRAGUJEVAC-BASED PRINTED MEDIA)

Summary / Publishing, getting informed and acting accordingly are the conventionally established relations towards the “news” of one’s passing. Posthumous rituals, alongside other life-cycle rituals and those of folklore calendar expectedly cherish strong cult of the ancestors. While the urbanization process (taking economical, industrial, cultural and other factors into consideration) caused the migration of rural population towards cities, the development of media enabled constant influx of urban influences into rural areas and vice versa. Printed and electronic media, as a consequence, are fast becoming representatives of a specific merger of the two areas, if one can even speak of a categorically precise differentiation between rural and urban areas. In this paper, we are examining obituaries as forms of manifesta-

tion of traditional culture in urban environment. The research is being conducted on the basis of obituaries published in print media located in Kragujevac. Adopting the ethnolinguistic perspective, the author strives to describe the ritual role of posthumous notices. As a secondary aim, the paper presents an attempt to establish a model of theoretical-methodological paradigm to be used for examination from the aspect of urban ethnolinguistics. The analysis has shown that journalistic obituaries have a substituent role in posthumous rituals and that the tradition of mourning survives in urban environment through replacement of the folklore genre (lament) with journalistic notice (obituary).

Key words: journalistic obituary, ethnolinguistics, urban ethnolinguistics, death, folklore genre, folklore lament, rite

Примљен: 1. августа 2016.

Прихваћен за штампу августа 2016.